

تعلیم و تربیت در اسلام و قرآن

حبیبه کایدی^۱

محسن زارع جلیانی*^۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۴/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵

چکیده

مقدمه و هدف: نقش تربیت شکوفاسازی شخصیت واقعی انسان و به فعلیت رساندن قوا و استعدادهای نهفته اوست و بدون تربیت و اخلاق، آدمی شخصیت واقعی خود را باز نمی یابد و به حقیقت انسانی و هویت مستقل خویش آگاه نمی گردد و آنچه خارج از این حوزه یافته است خود انسانی نیست؛ زیرا شرافت انسان به روح ملکوتی اوست و امتیاز او بر سایر حیوانات مرهون ویژگی های انسانی وی می باشد که خاستگاه ارزش های معنوی و ابزارهایی برای رسیدن به درجات بلند و سعادت جاودانی اند. هدف از این پژوهش تعلیم و تربیت در اسلام و قرآن است.

روش شناسی پژوهش: این پژوهش در چارچوب روش تحلیلی و توصیفی انجام شده و از روش کتابخانه ای برای گردآوری مطالب، استفاده شده است و مفاهیم قرآن کریم، مرجع و منبع اصلی استناد مطالب و استدلال های آن است که با مراجعه و بررسی آیات متناسب با موضوع، متن و ترجمه برخی آیات مرجع در بدنه تحقیق ذکر شده و مورد استناد و توضیح واقع شده است.

یافته ها: یافته های تحقیق نشان می دهد که اسلام و قرآن کریم در زمینه تعلیم و تربیت به مسائل اعتقادی، اخلاقی، احکام فقهی و حقوقی به ابعاد اجتماعی انسان نظر کرده است و مولفه های سازنده یک جامعه توحیدی و یکپارچه را برشمرده و مردم را به سوی آنها توصیه نموده و از موانع برحذر داشته است.

نتیجه گیری:

تعلیم و تربیت از مسلمات و اصول ضروری جزء لاینفک زندگی انسان و اجتماع بشری بوده ، که در تحقق اهداف مادی و معنوی جامعه نقش اساسی دارد.

کلید واژه ها: تعلیم و تربیت، اسلام ، قرآن.

^۱ دانشجوی دکترا، علوم قرآنی و حدیث، واحد کازرون، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کازرون، ایران

^۲ * استادیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد کازرون، دانشگاه آزاد اسلامی، کازرون، ایران Mohzareie@yahoo.com

مقدمه

تربیت اسلامی عبارت است از شکوفایی استعدادهای خدادادی در هر انسان جهت ایجاد یک اعتدال در زندگی و با قصد رسیدن به اهداف و کمال مطلوب مورد نظر خداوند. از دیدگاه استاد مطهری، تربیت یعنی پرورش دادن و به فعلیت رساندن استعدادها و ایجاد تعاون و هماهنگی میان آن استعدادها، تا مترقی بتواند به حد اعلائی کمال خود برسد، تمامی تعاریف علمای اسلامی حول همین تعریف و با تأکید بر هدف کسب قرب الهی بیان شده‌اند. می‌توان آنچه را اصطلاحاً تربیت اسلامی گفته می‌شود. چنین تعریف کرد: شناخت خدا به عنوان رب یگانه انسان و جهان و برگزیدن او به عنوان رب خویش و تن دادن به ربوبیت او و تن زدن ربوبیت غیر (باقری، ۱۳۸۴). بعضی از علما گفته‌اند تعلیم آگاهی دادن و تنبیه یا هشدار به نفس آدمی است. برای تصور معانی و تعلم آگاهی و تنبه نفس برای تصور چیزی است که می‌آموزد و چه بسا تکرار در آن باشد. در معنی اعلام بکار رود. (المفردات فی غریب القرآن، ۱۴۱۲: ص ۵۸۱). تعلیم، آگاهی دادن و تعلم آگاه شدن نفس به یک موضوع است.

اسلام به عنوان مکتب نجات بخش، برای تعلیم و تربیت بشر اهمیت خاصی قائل است. نظام تربیتی اسلام تمام جنبه‌های حیات انسانی را در بر می‌گیرد. چنانچه در کلام جان بخش وحی، تعلیم و تربیت و تزکیه در کنار هم به عنوان برنامه راهبردی سفیران الهی مطرح شده است. (سوره جمعه، آیه ۲؛ سوره آل عمران آیه ۱۶۴) خداوند سبحان برای بشر فرض نمود که اراده و همت خود و با تبعیت از فرامین انبیاء الهی و دستورات وحیانی و با تلاش و جدیت کسب علم و تزکیه نفس کنند و به جایگاه رفیع انسانی برسند. زیرا مهار نفس سرکش بشر و رهایی از ظلمت و تاریکی از معبر تربیت صحیح و الهی میسر می‌شود. از آن جا که تعلیم مقدمه تربیت است، و هر تربیتی از راه تعلیم حاصل می‌شود، و علم از دیدگاه آیات و روایات اهمیت شایانی دارد، قرآن کریم می‌فرماید: "قل هل یستوی الذین یعلمون و الذین لا یعلمون" (سوره زمر، آیه ۹) یعنی (بگو ای پیامبر آیا آنان که می‌دانند، با آنان که نمی‌دانند یکسانند؟) و نیز می‌فرماید: "قل هل یستوی الأعمی و البصیر أفلا تتفكرون" (سوره انعام، آیه ۵۰)؛ (بگو: آیا کور و بینا برابر است؟ آیا نمی‌دانند؟)

آن علمی که بصیرت و بینایی می‌آورد، علم و معرفت به خداست و آنچه ظلمت و تاریکی را به دنبال دارد؛ جهل به توحید و خداشناسی است. تفکر در این مسائل، شخص را هدایت می‌کند و به او می‌فهماند که کور باید از بینا پیروی نماید و جاهل از عالم، تا از چاه ظلمت و گمراهی رهایی یابد.

تعلیم یعنی رساندن متعلم به حدی که حقیقت شیء مورد نظر را طوری درک کند که بتواند مفهوم مورد نظر را در نفس خویش تصور کند. متعلم می‌بایست قدم قدم و مرحله به مرحله جلو برده شود و از طرفی متناسب با سن و شرایط و روحیات او تعالیم تنظیم و تبویب شوند و آموزه‌ها باید به گونه‌ای باشند که مورد نیاز و استفاده در زندگی آنان باشد و صرفاً یک سری مسائل تئوری و حفظی فراموش‌شدنی نباشد.

تعلیم و تربیت اسلامی " . تعلیم و تربیتی است که بر مبانی معرفت‌شناختی ، هستی‌شناختی ، الهیاتی انسان‌شناختی و ارزش‌شناختی اسلامی مبتنی است.

مسئله‌ای که باید در مورد آن بحث شود؛ مسئله پرورش عقل و فکر است. آن این است که معلم نیروی فکری متعلم را پرورش و استقلال بدهد و قوه ابتکار او را زنده کند. چنین به نظر می‌رسد که آنجا که راجع به عقل و تعقل در مقابل علم و تعلم بحث می‌شود، نظر به همان حالت رشد عقلانی و استقلال فکری است که انسان قوه استنباط داشته باشد. مسئله دیگر این است که عقل و علم باید با یکدیگر توأم باشد، مثل کارخانه‌ای است که ماده خام ندارد یا ماده خامش کم است، قهرماً نمی‌تواند کار بکند ، یا محصولانش کم خواهد بود. محصول بستگی دارد به اینکه ماده خام برسد، اگر کارخانه ماده خام زیاد داشته باشد ولی کار نکند باز فلج است و محصولی نخواهد داشت. علم فراگیری است، به منزله تحصیل مواد خام است، عقل ، تفکر و استنتاج و تجزیه و تحلیل است.

مسئله علم همان آموزش دادن است . "تعلیم" عبارت است از یاد دادن. از نظر تعلیم ، متعلم فراگیرنده است و قهر او به منزله انباری است که یک سلسله معلومات در آن ریخته می‌شود. ولی در آموزش ، کافی نیست که هدف این باشد ، امروز هم این را نقص می‌شمارند که هدف آموزگار فقط این باشد که یک سلسله معلومات ، اطلاعات و فرمول در مغز متعلم بریزد. آنجا انبار بکند و ذهن او بشود مثل حوضی که مقداری آب در آن جمع شده است(شهید مطهری ،مرتضی،تعلیم و تربیت ، ۱۳۸۱).

نقش تربیت شکوفاسازی شخصیت واقعی انسان و به فعلیت رساندن قوا و استعدادهای نهفته اوست و بدون تربیت و اخلاق، آدمی شخصیت واقعی خود را باز نیابد و به حقیقت انسانی و هویت مستقل خویش آگاه نمیگردد و آنچه خارج از این حوزه یافته است خود انسانی نیست. زیرا شرافت انسان به روح ملکوتی اوست و امتیاز او بر سایر حیوانات مرهون ویژگی‌های انسانی وی میباشد که خاستگاه ارزش‌های معنوی و ابزارهایی برای رسیدن به درجات بلند و سعادت جاودانی اند.

تربیت ،روح ملکوتی را به اوج کمال میرساند و چهره واقعی انسانی را به نمایش میگذارد، از منزل نفس به منزلت حق و خودپرستی به حقیقت سوق می‌دهد.تربیت در ساختار شخصیت انسان نقش تعیین کننده ای دارد بدون آن آدمی به خیر و کمال نمیرسد و به سعادت دنیوی و اخروی دسترسی پیدا نمی‌کند . هدف غایی تربیت آن است که مقدمات حرکت و هدایت آدمی را به صورت آینده و زندگی سعادت‌مند فراهم آورد و معراج او را به کمال انسانی آسان سازد. از هدفهای تربیت اسلامی آن که مقدمات حرکت و هدایت آدمی را در صراط مستقیم پرستش پروردگار فراهم آورد و معراج او را به کمال انسانی آسان سازد و راه بازگشت به احسن تقویمی را که بنیاد آفرینش وی بر آن استوار است ، هموار کند و به یاری عمل صالح از مراحل و مدارج علم و ایمان بگذرانند و هر لحظه بیشتر به خدا که با دوری از رذایل و آلودگی ها ، استعدادهای

عالیه روحی و ملکوتی اش شکوفا شده و چنان به کمالات علوی و فضایل ملکوتی آراسته گردد که استعدادها و لیاقت قدم نهادن در آستان قرب ربوبی را کسب و با وصال به حق، به سعادت جاودان برسد (چراغ چشم، ۱۳۸۹).

در قرآن مجید سوره ای به نام "القلم" نامیده شده که این خود توجه و عنایت اسلام را به قلم و نوشتار نشان میدهد و پرواضح است که اهمیت و ارزش آن به اندازه ای است که خداوند در قرآن به آن قسم یاد کرده است و دلیل دیگر بر اهمیت آن در بطن کلام خداوند، سوره مبارکه علق و سوره مبارکه زمر است. با ظهور اسلام، تعلیم و تربیت شکل جدیدی به خود گرفت. اسلام والاترین نوع توجه به کودکان عرضه کرد و پدران را از کشتن فرزندان بخاطر ترس از فقر و تنگدستی اکیداً منع کرد، چرا که این تفکر اشتباه ناشی از تعلیم و تربیت نادرست، در اثر خرافات و تعصبات قومی و اجدادی آنان سرچشمه گرفته بود. این مقاله سعی دارد به طور کلی با تکیه بر دیدگاه قرآن به این سوالات پاسخ دهد. تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام و قرآن کریم چگونه است؟ محورها و مولفه های تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام و قرآن چیست؟

روش شناسی پژوهش

این پژوهش در چارچوب روش تحلیلی و توصیفی انجام شده و از روش کتابخانه ای برای گردآوری مطالب، استفاده شده است و مفاهیم قرآن کریم و منابع اسلامی، مرجع و منبع اصلی استناد مطالب و استدلال های آن است که با مراجعه و بررسی آیات متناسب با موضوع، متن و ترجمه برخی آیات مرجع در بدنه تحقیق ذکر شده و مورد استناد و توضیح واقع شده است.

یافته ها

تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام و قرآن کریم چگونه است؟

تربیت، اساس و پایه یک جامعه است. دوام و بقا و حیات و ممات، سعادت و شقاوت، صعود و سقوط، هر جامعه‌ای به تربیت آن بستگی دارد. هر جامعه ای که به این مقوله و گفتمان اهمیت داده، اثرات مثبت آن را دیده است. گفتمان تعلیم و تربیت و چگونگی آن یک گفتمان قرآنی و جهانی است. یعنی این گفتمان از روز اول خلقت تا پایان خلقت در بین انسان ها شایعه بوده و خواهد بود. تربیت یکی از نیازهای اولیه انسان ها است. یکی از علل مهم تعالی و رشد و بالندگی یک جامعه و برعکس آن، یعنی سقوط و انحطاط و عقب ماندگی یک جامعه مسأله تعلیم و تربیت می باشد. پیامبران الهی برای تربیت اجتماعی و دینی جوامع انسانی از سوی پروردگار فرستاده شده اند که جوامع را هدایت و به تربیت راستین سوق دهند. تا هدف خلقت انسان تحقق پذیرد. از جمله آیاتی که بیان کننده این ویژگی مهم می باشند « و یزکیهم و یعلمهم الكتاب و الحکمت »؛ آیه ۱۶۴ سوره آل عمران می باشد، که دستور تربیت، تزکیه، تعلیم، حکمت و دانش به رسول خاتم داده شده است (نوریخس و لاشدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۶).

تربیت عبارت است از تبدیل کردن قوه‌ها به فعلیت و استخراج نیروها و استعدادهای درونی انسان به سبب شکوفایی و پرورده ساختن است. همچنین در تعریف دیگری آمده است: « تربیت عبارت است از فرایند تعاملی زمینه‌ساز تکوین و تعالی پیوسته هویت متریبان، به صورت یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی، به منظور هدایت ایشان در مسیر آماده شدن جهت تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد. همچنین در تعریف کامل دیگری چنین آمده است که: « تربیت از ریشه «ربو» در لغت به معنی غذا دادن و بزرگ کردن است و در اصطلاح مجموعه تدابیر و روش‌هایی است که برای ایجاد، ایقا و اکمال ادراکات، تمایلات، تصمیمات و اقدامات مطلوب در متری صورت می‌گیرد (حسینی میرصفی، ۱۴۰۱: ۱۰۸).

یکی از بهترین روش‌های تربیت، ارائه الگو و نمونه عینی، برای تربیت عملی است. از آنجایی که انسان به الگوپذیری گرایش ذاتی دارد، روش ارائه الگو برای تربیت بسیار موثر است. خداوند متعال در قرآن کریم، پیامبر اکرم (ص) را به عنوان بهترین الگوی انسان کامل و تا معرفی فرموده است. همچنین، حضرت ابراهیم و انبیای دیگر را هم به عنوان الگوها و اسوه‌های حسنه و با فضیلت و پاک معرفی فرموده و به داستان آنها پرداخته تا از آنان پیروی شود. در مقابل این الگوهای صالح، الگوهای ناصالح، مانند همسر حضرت نوح و همسر حضرت لوط را نیز معرفی فرموده، تا از روش آنان پرهیز گردد (رضازاده عسگری، ۱۳۹۹: ۱۳۴۴).

یکی از بهترین و کارآمدترین روش‌های تربیت، ارائه الگو و نمونه عملی است. انسان فطرتاً عشق به کمال مطلق دارد و به دنبال الگوی کامل تر و دارای جاذبه بیشتری برای خود می‌باشد. در روش ارائه الگو، انسان سعی می‌کند خود را با آن الگو و نمونه‌ای که کمالاتی دارد، همانند کند و از او پیروی نماید و خود را مانند آن الگو و نمونه سازد. در آموزه‌های دینی، بهترین الگو، نمونه‌ای کامل و تمام است. خداوند متعال برای هدایت انسانها و تربیت عملی آنها در قرآن کریم، الگوهای مختلف و گوناگونی را معرفی فرموده است تا با پیروی و تبعیت از ایشان به سعادت و هدایت نائل شویم. خداوند متعال پیامبر اکرم (ص) را به عنوان انسان کامل، الگوی نیک و اسوه حسنه به ما معرفی کرده است. چنانچه در قرآن کریم می‌فرماید: « لقد کان لکم فی رسول الله أسوه حسنه لمن کان یرجو الله و الیوم الآخر و ذکر الله کثیراً » (احزاب/۲۱). «قطعاً برای شما در اقتدا به رسول خدا سرمشقی نیکوست برای آن کس که به خدا و روز بازپسین امید دارد و خدا را فراوان یاد می‌کند». حضرت علی (ع) نیز در نهج البلاغه، خطبه ۱۶۰، به اسوه بودن پیامبر اشاره می‌فرماید. خداوند سبحان، در قرآن کریم، نمونه‌های نیک و با فضیلت، از انبیا و اولیای خود، مانند حضرت ابراهیم و حضرت مریم را مطرح می‌فرماید تا مورد پیروی قرار گیرند. از سوی دیگر نمونه‌های ناپاک مانند همسران حضرت نوح و حضرت لوط را نیز معرفی نموده است تا از سیره آنان بیزاری جسته و مورد پیروی قرار نگیرند. بنابراین قرآن کریم، برای رشد و هدایت و تربیت انسانها، روش ارائه الگو و نمونه را به کار برده است. یکی از روش‌های قرآن کریم برای ارائه الگو و نمونه به کار بردن تمثیل و تشبیه است، که در

قالب مثل، الگوهای نیک و بد را معرفی نموده و از این شیوه برای هدایت و تربیت و عبرت آموزی استفاده نموده است. معصومین(ع) نیز از روش ارائه الگو و نمونه، برای هدایت و تربیت افراد بهره برده اند. آموزه‌های اسلامی، کتاب و سنت، نظام اخلاقی معینی را عرضه می‌کنند. برخی از مفسران از مسلک خاص قرآن در اخلاق، مانند اخلاق توحیدی، سخن می‌گویند که در ادیان پیشین بی‌سابقه بوده است(نبوی و همکاران، ۱۳۹۷: ۴۰). تربیت اساسی ترین و ضروری ترین نیاز انسان و وسیله ای جهت هدایت و رشد اوست که در طول زمان و مرحله به مرحله پیش می‌رود(فرزندوحی و حیدرنژاد، ۱۳۹۲: ۱۰۱). تربیت مستلزم هدف و غایتی است و این هدف مربوط به تصویری است که انسان دارد و رفتار او را ارزشمند می‌سازد. در هر مرحله تربیتی نیازمند آن است که طبق مراحل روانی مربوط به آن دوره انجام گیرد؛ چون هر دوره ساختار روانی خاص خود را دارد. انسان، ترکیبی از استعدادها و قوای جسمی و روحی است. پیامبر گرامی اسلام در حدیثی انسان‌ها را به معادن تشبیه کرده و فرموده است: «الناس معادن كمعادن الذهب و الفضة» مردم معدن‌هایی هستند همچون معادن طلا و نقره. چنانچه این استعدادها به شکوفایی و فعلیت نرسد، زندگی انسان بیهوده و عبث خواهد بود و کسی که هدف مشخص و اعتقادات راسخی دارد، هرگز بدین وضع راضی نیست، بلکه همواره در مسیر کمال گام می‌نهد و هر لحظه خود را به هدف نزدیک تر می‌کند. پس انسانی دور از تربیت، یعنی انسان دور از حیات فرهنگی و اعتقادی، دور از کمال و پیشرفت، انسان بی‌هدف و بالاخره انسانی دور از انسانیت است(فرزندوحی و حیدرنژاد، ۱۳۹۲: ۱۰۲).

محورها و مولفه‌های تعلیم و تربیت از دیدگاه اسلام و قرآن چیست؟

قرآن مجید به عنوان عالی‌ترین و مهم‌ترین منبع شناخت در میان ما مسلمانان محسوب می‌شود و معجزه جاویدان پیامبر اکرم(ص) تا روز رستاخیز است. قرآن مجید به درستی راه‌های هدایت بشر را به بهترین شیوه از زبان خالق هستی برای انسان تبیین نموده است و اسلام آوردندگان را به سوی خیر مطلق و سعادت راهنمایی می‌کند. به همین خاطر است که قرآن مجید خود را به عنوان «تبیان» و بازگوکننده همه چیز و به عنوان کتاب هدایت و رحمت معرفی کرده است. «... و نزلنا علیک الكتاب تبیاناً...» و این کتاب را که روشنگر هر چیزی است و برای مسلمانان رهنمود و رحمت و بشارتگری است، بر تو نازل کردیم(نحل، ۸۹)». قرآن کریم تربیت اخلاقی و تزکیه نفوس انسان‌ها را از وظایف اساسی پیامبران الهی(هود، ۸۸؛ انبیاء، ۷۳) و از جمله پیامبر اسلام، حضرت محمد(ص)، دانسته(بقره، ۱۵۱؛ جمعه، ۲) و خود آن حضرت را نیز بهره‌مند از خلق و خویی والا(قلم، ۴) و به برکت و رحمت و لطف الهی، نرم خو و مهربان(آل عمران، ۱۵۹) معرفی کرده و رسالتش را مصداق رحمتی جهان شمول از ناحیه پروردگار هستی(انبیاء، ۱۰۷) بر شمرده است. قرآن در آیات پرشماری مردم را به نیکوکاری و رفتار درست، فراخوانده و از زشت کاری و رفتار نادرست، برحذر داشته و با توجه به نظام پاداش و کیفر اخروی و بیان آثار و نتایج اخروی رفتار انسان، نوعی ضمانت اجرایی دینی برای اخلاقی زیستن، فراهم آورده است. افزون بر این، برخی آیات قرآن به طور مستقیم یا غیرمستقیم به آثار و نتایج دنیوی اعمال انسان و بازتاب رفتار انسان در زندگی

دنیوی او پرداخته است که در واقع تأکیدی بر نظام کنش و واکنش میان انسان و عالم هستی است و اعتقاد به آن می‌تواند در تربیت زندگی اخلاقی و سلامت اجتماعی انسان‌ها بسیار موثر و کارساز باشد. برخی آیات قرآن به روشنی بیان می‌کند که میان رفتار انسان و حوادث خارجی، ارتباطی وثیق برقرار است و انسان در همین زندگی دنیوی بازتاب رفتار نیک یا بد خود را خواهد دید (قربانی، ۱۳۹۹: ۲۵۶).

اسلام کامل‌ترین و جامع‌ترین دین الهی می‌باشد و همه ابعاد و نیازهای انسان را مورد توجه قرار داده است؛ هدف از نزول قرآن، هدایت بشر است (اسراء، ۹) و هدایت مورد نظر قرآن، همه نیازهای انسانی را، در بر می‌گیرد و در حصار فرهنگ روزگار نزول و مخاطبان و نیازهای ویژه آن‌ها محدود نمی‌شود؛ زیرا جامعیت و جهانی بودن عنصر اصلی خاتمیت است و «طبق ادله بایستی بعثت، بشر همواره نیازمند هدایت الهی است و انسان در هیچ دوره‌ای، نباید محروم از هدایت الهی (دین) باشد. اگر دین الهی ختم شود و آن دین، مخصوص زمان و یا مکان خود باشد؛ باعث محرومیت انسان‌ها و نسل‌های دیگر از دین می‌گردد و با فلسفه بعثت، منافات دارد. پس دینی می‌تواند دعوی خاتمیت داشته باشد که همگانی و جاودانه باشد» (جوادی آملی، ۱۳۸۶: ۲۱۴-۲۲۷) فی الواقع «... لازمه متعادل بودن اسلام، جامعیت آن است» (مطهری، ۱۳۸۷: ۱۹۰). خداوند در آیه ۱۳ سوره حجرات می‌فرماید: «یا ایها الذین انا خلقناکم من ذکر و انثی و جعلناکم شعوبا و قبائل لتعارفوا؛ ای مردم، ما شما را از یک مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید». در این آیه، خداوند پس از ذکر خلقت انسان، بحث زندگی جمعی و گروهی را مطرح می‌کند که می‌تواند نشان از نوع زندگی بشر از ابتدای آفرینش باشد. همچنین آیه «و هو الذی خلق من الماء بشراً فجعله نسباً و صهراً و کان ربک قدیراً؛ او کسی است که از آب، انسانی را آفرید، سپس او را نسب و سبب قرار داد (و نسل او را از این دو طریق گسترش داد) و پروردگار تو همواره توانا بوده است» (فرقان، ۵۴). به وجود روابط نسبی و سببی میان انسان‌ها از همان آغاز خلقت اشاره دارد که پایه‌های اولیه زندگی اجتماعی را تشکیل می‌دهد. از جمله احادیثی که به ویژگی اجتماعی بودن انسان اشاره دارد، روایتی است که در آن نقل شده مردی در حضور امام زین العابدین (ع) گفت: «بار الهی، مرا از آفریدگانت بی‌نیاز کن». امام سجاد (ع) فرمودند: [دعای صحیح] چنین نیست؛ زیرا مردم به یکدیگر وابسته‌اند؛ ولی بگو: بار الهی، مرا از آفریدگان شرورت بی‌نیاز کن. آیات قرآن کریم و احادیث را دو منبع کامل برای شناسایی روش‌های تربیت اجتماعی و عاطفی معرفی می‌کنند. (نوربخش و لاشدوی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۶). قرآن به دنبال ساختن جامعه‌ای است که محوریت آن را تقوا و سلامت فردی، تقوای اجتماعی، عدالت اجتماعی، اقتصاد اجتماعی، اخلاق اجتماعی و سلامت اجتماعی شکل می‌دهد (سلیمانی و رحیمی، ۱۳۹۸: ۳۳). از دیدگاه قرآن و روایات، اگر تربیت اجتماعی در مسیر مطلوب قرار نگیرد، به جای اینکه انسان را به کمال و سعادت برساند، باعث آسیب دیدن فرد و جامعه می‌شود. خداوند متعال در قرآن کریم، انسان

را موجودی فطرتاً اجتماعی معرفی کرده و فرموده است: «یا ایها الناس انا خلقناکم من ذکر و أنثی و جعلناکم شعوباً و قبائل لتعارفوا ان اکرمکم عندالله أتقاکم ان الله علیم خبیر» (حجرات، ۱۳). همان گونه که دیدیم، انسان با سرشتی اجتماعی آفریده شده است. از این روی، توانایی هایش در بستر خانواده، گروه و جامعه شکوفا می شوند و این فرایند شکوفایی استعدادها نیازمند تربیت است. بنابراین، اجتماعی بودن انسان با تربیت اجتماعی و نیز ترکیب با آموزه های معنوی و اعتقادی همراه است (نجفی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۱). یکی از محورها و مولفه های قرآن در حوزه اجتماعی، عدالت است؛ زیرا عدالت تنها یک امر پسندیده اخلاقی نیست، بلکه از عوامل موثر و مهم در زندگی و روابط اجتماعی و حتی مهم ترین اصل مدیریت اجتماعی است، از همین رو قرآن کریم بسیار به آن توجه کرده و برقراری عدالت را از مولفه های عدالت اجتماعی می داند و مسلمانان را به عدالت پروری، دادگری و اخلاق پسندیده، حتی با مشرکان، فرا خوانده و از ظلم و ستم بر حذر می دارد (حج، ۶۹؛ شوری، ۱۵).

یکی از محورهای قرآن مجید، اخلاق اجتماعی است که شفقت، عفو و مدارا، همزیستی مسالمت آمیز، ادای امانت و عدم پیمان شکنی از مهم ترین مولفه های آن هستند. آیات قرآن کریم سرشار از توصیه به مدارا و رفق در روابط اجتماعی و فردی است. خداوند می فرماید: «و قولوا للناس حسناً» (بقره، ۸۳) و حتی جواب سلام را به طور مطلق واجب و از مسلمانان می خواهد که پاسخ سلام را بهتر از آن یا لااقل به همان گونه پاسخ گویند (نساء، ۸۶). تشویق به عفو در مورد حق الناس (بقره، ۱۷۸) عفو مجرم در صورت توبه قبل از صدور حکم در حقوق الهی (مائده، ۳۳ و ۳۴) و ... بیانگر آن است که اجرای حدود، نیز به هدف اصلاح جامعه و روابط اجتماعی است نه نماد خشونت، چنانچه حتی توسل به خشونت در برابر دشمنان نیز تنها در صورت موثر نبودن شیوه های مسالمت آمیز و مدارا ضرورت می یابد (اعراف، ۶۰-۶۷؛ مریم، ۴۲-۴۷؛ طه، ۴۴ و ...). قرآن کریم هرگز مدارا و رفق را به مومنان محدود نساخته (بقره، ۱۰۴)، بلکه تمامی انسان ها (آل عمران، ۱۳۴)، خواه مسلمان (بقره، ۲۳۷؛ آل عمران، ۱۵۹؛ فتح، ۲۹)، یا اهل کتاب (بقره، ۱۰۹؛ مائده، ۱۳) و مشرک (جاثیه، ۱۴؛ حجر، ۸۵) و نیز گنهکاران (بقره، ۱۷۸؛ مومنون، ۴۹) را در جای خود نیازمند گذشت و مدارا می داند. زیرا این اصل در اداره امور مردم و تنظیم مناسبات اجتماعی تاثیر مهمی دارد.

بحث و نتیجه گیری

تعلیم و تربیت از مسلمات و اصول ضروری جزء لاینفک زندگی انسان و اجتماع بشری بوده، که در تحقق اهداف مادی و معنوی جامعه نقش اساسی دارد. تعلیم یک فرآیند و جریان پیوسته بین معلم و متعلم که نتیجه آن عمل آموختن خواهد بود و می تواند در جهت مثبت یا منفی باشد. تربیت ایجاد شرایط مناسب برای شکوفایی قابلیت های فطری انسان در راستای هدف معین است. تعلیم فقط به موجودی اختصاص دارد که دارای درک و شعور باشد و بتواند علمی را فراگیرد. مفهوم تربیت وسیعتر از تعلیم است. تعلیم بر تقویت جنبه ذهنی تأکید دارد. تربیت اسلامی گستره ای فراگیر دارد و ابعاد و استعدادهای مادی و روحانی

و عاطفی را دربر می‌گیرد. تربیت زمانی میسر می‌شود که انسان دانش و آگاهی خود را در زندگی بکار گیرد. بنای تربیت اخلاقی در اسلام بر نگرشی است که از جهان و اسلام ارائه داده است. هدف تربیت اسلامی رسیدن به توحید در زمینه اعتقاد و عمل است بنابراین تربیت اسلامی باید به عبودیت انسانی بینجامد. با توجه به اینکه تعلیم و تربیت امری حساس، پیچیده، تدریجی، پردامنه و ظریف است. بنابراین در این نوشتار تلاش بر آن بوده که ضمن بررسی تعلیم و تربیت به جایگاه آنها در اسلام و قرآن با نگاه ب آیات و روایات پرداخته شده است.

تعارض منافع

بنا بر اظهارنویسندگان مقاله هر گونه تعارض منافع بوده است.

منابع فارسی

قرآن کریم .

باقری، خسرو. (۱۳۷۰). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*. انتشارات مدرسه. چاپ دوم.

جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۸۶). *شریعت در آینه معرفت*، قم: اسراء، چاپ پنجم.

چراغ چشم، عباس. (۱۳۸۹). *تربیت (دفتر چهاردهم)*، چاپ اول، تهران: کانون اندیشه جوان.

حسینی میرصفی، اشرف السادات. (۱۴۰۱). *روش های تربیت اعتقادی نبوت و مبانی فلسفی آن در قرآن مجید*. قرآن و طب، دوره ۶، شماره ۴، صص ۱۰۷-۱۱۷.

رضازاده عسگری، زهرا. (۱۳۹۹). *نقش الگوها در تربیت از منظر قرآن کریم و روایات اهل بیت (ع)*. *قرآن و روان شناسی*. دوره ۱، صص ۱۳۴۴ - ۱۳۵۳.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). *المفردات فی غریب القرآن*، دارالعلم الدار الشامیه، بیروت.

سلیمانی، سمیه، رحیمی، مرتضی. (۱۳۹۸). *محورهای و مولفه های قرآن کریم در خصوص زندگی اجتماعی*. *رهیافت فرهنگ دینی*، سال دوم، شماره ۷.

- فرزندوحی، جمال و طاهره، حیدرنژاد. (۱۳۹۲). مراحل تربیت از دیدگاه قرآن. سنت و علم روانشناسی، علوم قرآن و حدیث، نشریه حسنا. سال ۵، شماره ۱۷، صص ۱۰۱ تا ۱۲۲.
- قربانی، اکبر. (۱۳۹۹). سلامت اجتماعی در پرتو باور به نظام کنش و واکنش از دیدگاه قرآن. همایش قرآن و سلامت اجتماعی. صص ۲۵۱-۲۷۲.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۸۷). مجموعه آثار. تهران، انتشارات صدرا.
- نبوی، زهره سادات؛ سلگی، مریم؛ صف آرا، مریم. (۱۳۹۷). تحلیل اثربخشی تربیت اخلاقی در قرآن کریم بر پایه حیات طیبه قرآن و طب. دوره ۴، شماره ۱، صص ۴۰-۴۵.
- نجفی، محمد. منتقی، زهره، نصرتی هشی، کمال. (۱۳۹۴). سازماندهی نظام تربیت عاطفی بر اساس آموزه‌های قرآنی. پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، دوره ۲۳، شماره ۲۹، صص ۴۹-۸۲.
- نوریخس ولاشدی، اسماعیل؛ ماشینی، علی اصغر؛ رنجبر، مختار. (۱۳۹۹). طراحی الگوی تربیت اجتماعی از منظر قرآن و سنت بر اساس نظریه داده بنیاد. مجله مطالعات اسلامی در حوزه سلامت، دوره ۴، شماره ۴، صص ۷۵-۸۸.

Education in Islam and Quran

Habibe Kayedi¹

Mohsen Zare Jaliani ^{*2}

Abstract

Introduction and goal: The role of education is to develop the true personality of a person and to actualize his hidden abilities and talents, and without education and morals, a person will not find his true personality and will not be aware of his human truth and independent identity, and what he finds outside of this field is not human; Because the honor of man is due to his royal soul, and his privilege over other animals is due to his human characteristics, which are the origin of spiritual values and tools to reach high levels and eternal happiness. The purpose of this research is education in Islam and Quran.

Research methodology: this research was carried out in the framework of analytical and descriptive method and the library method was used to collect the materials, and the concepts of the Holy Quran are the reference and the main source of citation of its materials and arguments, which by referring and examining the relevant verses The subject, text and translation of some reference verses are mentioned in the body of the research and cited and explained.

Findings: The findings of the research show that Islam and the Holy Quran in the field of education and training on religious issues, Ethics, jurisprudence and legal rulings have considered the social dimensions of human beings and the building blocks of a monotheistic society He enumerated the monoliths and advised people towards them and warned against obstacles.

Conclusion: Education is one of the essential principles and an integral part of human life and human society, which plays an essential role in realizing the material and spiritual goals of society.

Keywords: Education, Islam, Quran.

¹ PhD student, Quranic and Hadith Sciences, Islamic Azad University, Kazun branch, Kazerun, Iran

² Assitant Professo, Department of Quranic and Hadith Science, Kazerun Branch, Islamic Azad University, Kazerun, Iran. mohzareie@yahoo.com